

Лекція 1. Соціальна педагогіка як наука.

Мета: з'ясувати зміст, мету, завдання, об'єкт, предмет, функції соціальної педагогіки та її місце у системі інших наук; охарактеризувати соціально-педагогічний процес.

План

1. Сутність соціальної педагогіки як науки.
2. Предмет, об'єкт, мета, завдання та функції соціальної педагогіки.
3. Соціально-педагогічний процес у педагогічній науці.
4. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики.

1. Сутність соціальної педагогіки як науки.

«Поняття соціальної педагогіки означає визначення того факту, що виховання індивіда у всіх відношеннях обумовлено соціальними причинами...»

Пауль Наторп

Соціальна педагогіка як відносно молода галузь гуманітарного знання сформувалася на початку ХХ ст. Більшість дослідників пов'язують її появу із зусиллями німецького філософа Пауля Наторпа у своїй книзі «Соціальна педагогіка» 1899 року. Проте *термін «соціальна педагогіка»* був запропонований німецьким педагогом А. Дістервегом понад 100 років тому. Однак дотепер він не має однозначного трактування. За цей період соціальна педагогіка як галузь педагогічної науки пройшла непростий шлях розвитку від отримання офіційного визнання до розроблення методологічних засад (соціально-педагогічних теорій, концепцій, тезаурусу, принципів тощо). Особливо активізувався цей процес у середині 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст., що супроводжувалося появою різних поглядів на сутність, об'єкт, предмет і завдання соціальної педагогіки.

Слово *«соціальний»* (від лат. *socialis* – суспільний) вказує на залучення особистості до певної групи людей з метою організації спільної життєдіяльності, фізичного та духовного розвитку. В історії українського народу прикладом форм такого залучення можуть бути відомі земляцтва та братства.

Науковці української школи соціальної педагогіки завжди були неодностайні у визначеннях соціальної педагогіки.

Так, І. Зверева, яка одна з перших в Україні дала визначення *соціальної педагогіки*, вважає її як наукою про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості у процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах.

Пропонує і А. Капська сукупне визначення *соціальної педагогіки* як: галузі наукових знань і практичних дій, спрямованих на суспільне виховання,

формування просоціальних позицій дітей та дорослих, нейтралізацію впливу на них негативних чинників; складника загальної педагогіки, що розкриває значення конкретних соціокультурних умов середовища, їх вплив на педагогічний процес і виконує роль посередника між соціальним середовищем та окремими галузями наук; галузь виховання, що досліджує соціальне виховання як соціальний інститут.

О. Безпалько характеризує *соціальну педагогіку*, як галузь педагогіки, яка вивчає особливості організації соціального виховання, вплив на розвиток особистості різних факторів соціального середовища.

За В. Галузевським «*соціальна педагогіка*» трактується як одна з галузей загальної педагогіки, що займається проблемами педагогічного впливу суспільства на процес виховання. Вітчизняні вчені В. Галузинський та М. Євтух у своєму посібнику з педагогіки охоплюють лише ті аспекти *соціальної педагогіки*, що стосуються вчителів закладів загальної середньої освіти. Тому в їхньому розумінні це поняття означає «... окрему галузь теорії виховання, яка охоплює виховну діяльність позашкільних установ: роботу школи і педагогів з батьками за місцем проживання дітей і підлітків у мікрорайонах шкіл; працю в інспекціях РВВС (Районний відділ внутрішніх справ) з неповнолітніми; культурноосвітню педагогічну діяльність у клубах і бібліотеках, їхніх дитячих секторах і, нарешті, особливості освітнього процесу в інтернатних установах, дитячих будинках, групах продовженого дня».

Інші дослідники такі, як Ю. Василькова і Т. Василькова розглядають *соціальну педагогіку* як «теорію і практику навчання і виховання окремих особистостей чи груп людей, інколи об'єднаних соціальними негараздами, що вимагає допомоги в реабілітації або лікуванні».

Також А. Мудриком прийнято визначати цю галузь педагогіки як таку, що «розглядає соціальне виховання всіх вікових груп і соціальних категорій людей в організаціях, спеціально для цього створених».

Зокрема Л. Міщик вважає, що *соціальна педагогіка* є комплексною науково-практичною дисципліною про соціальне виховання поколінь, що виникає на перехресті педагогіки, соціології, культурології та психології.

Соціальна педагогіка вступає в міждисциплінарні контакти із філософією сучасної освіти та виховання, соціологією освіти та виховання, сутестологією, етикою, соціальною психологією і такими її складовими, як: психологія економічного життя, психологія політичного життя, психологія права, релігії, інформації та освіти, психологія побуту, психологія управління. Зважаючи на це, на думку В. Семенова, «*соціальна педагогіка або педагогіка середовища* є науковою дисципліною, яка інтегрує наукові досягнення суміжних наук і реалізує їх у практиці суспільного виховання».

Однак найбільш науково виваженим є визначення, подане у науковому паспорті «*спеціальності 13.00.05 соціальна педагогіка*», що окреслює її, як «галузь педагогічної науки, яка досліджує теоретичні й методичні основи соціалізації людини, соціокультурних процесів; вивчає особливості соціального виховання; виховні можливості соціального середовища й умови

соціалізації особистості; розглядає закономірності функціонування й поширення культурних цінностей та взаємодії й взаємозв'язку особистості й мікро- та макросоціуму; розкриває педагогіку соціальної роботи; відображує проблеми та потреби соціально-педагогічної практики та фахової підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників у міжнародному та вітчизняному досвіді».

Отже, соціальна педагогіка відмовляється від домінуючого до останніх років погляду на виховання як на формування особистості у відносно замкнутих педагогічних системах (дитячий садок, школа, ЗВО). Вона наголошує, що лише вся сукупність умов і впливів, у яких відбувається розвиток людини – сім'я, школа, засоби масової інформації, інші соціальні інститути, різні мікросередовища, культурні традиції тощо, – у взаємодії детермінує процес соціального формування особистості. Таким чином, визначення, організація та використання всього виховного потенціалу соціуму для становлення індивіда є *основним змістом* цієї наукової галузі.

2. Предмет, об'єкт, мета, завдання та функції соціальної педагогіки.

Нині трактування об'єкту та предмету соціальної педагогіки є також неоднозначним та дискусійним.

Об'єктом соціальної педагогіки наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. вітчизняні науковці найчастіше називали: взаємодію людини і соціального середовища (І. Ліпський); координацію та особливості впливу соціальних явищ, процесів та відносин на соціальне функціонування дітей та молоді (А. Капська); процес набуття людиною соціальності під впливом сукупності соціальних явищ, процесів та відносин (О. Безпалько); є конкретна особа (чи група), яка має соціальні або особисті проблеми або потреби, що вимагають вирішення і задоволення (І. Богданова).

Предметом соціальної педагогіки вважали: процес соціального виховання особистості, дослідження виховних сил суспільства (А. Мудрик); дослідження всієї суми чинників, як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, цілеспрямовано організованих та стихійних, які впливають на процес соціалізації як окремої людини, так і груп людей упродовж усього їхнього життя (С. Пальчевський); закономірності взаємодії людини та соціального середовища (І. Ліпський); діяльність педагога щодо вирішення проблем соціального виховання дітей та молоді (В. Галузинський та М. Євтух); соціальна освіта, соціальне виховання і соціально-педагогічна діяльність (М. Галагузова); процес соціального виховання дітей та молоді в умовах різних рівнів соціального середовища (І. Богданова); дослідження, організація та управління взаємодією впливів соціального середовища на формування гуманної духовності людини, групи, суспільства (А. Малько); соціальне виховання особистості у різних сферах суспільного життя (О. Безпалько).

Загальна мета соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічного знання полягає в: інтеграції знань про соціальну природу особистості як педагогічну мету; вивченні освітнього потенціалу суспільства,

способів педагогізації соціального середовища; створенні оптимальних умов для успішної соціалізації та розвитку особистості упродовж усього життя.

Основною метою соціальної педагогіки як практичної дисципліни можна вважати побудову технологій, що забезпечують подолання відчуження особистості від своєї справжньої соціальної природи. Подальша конкретизація цієї мети реалізується у завданнях.

Провідними завданнями соціальної педагогіки за Р. Чубук є:

- вивчення особливостей соціалізації особистості в різних мікросоціумах;
- педагогічна підтримка, соціальний захист особистості;
- збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального здоров'я особистості;
- створення оптимальних умов для позитивної соціалізації особистості у єдності процесів адаптації та індивідуалізації у сучасному суспільстві;
- вивчення дії об'єктивних і суб'єктивних факторів соціального середовища та характеру їхнього впливу на формування особистості;
- створення сприятливих умов в мікросоціумі для розвитку здібностей та реалізації можливостей особистості;
- надання комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги та підтримки;
- попередження та локалізація негативних впливів соціального середовища на особистість.
- профілактика порушень соціальних норм, вироблених суспільством і норм соціального розвитку особистості;
- дослідження закономірностей та перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та педагогічно-доцільних факторів соціального середовища;
- вивчення особливостей впливу на особистість різних соціальних інститутів;
- попередження негативного впливу факторів соціального середовища на особистість;
- психолого-педагогічна допомога підліткам і молоді із груп ризику;
- соціальна реабілітація та інтеграція у соціум жертв соціалізації;
- розробка механізмів регулювання та корекції відносин особистості та суспільства.
- розроблення умов і забезпечення превентивної профілактики різних негативних явищ або відхилень у поведінці людей; оздоровленню соціального мікросередовища;
- пошук методів і засобів попередження проблем, виявлення та обґрунтування шляхів усунення причин, які породжують ці проблеми;
- дослідження закономірностей та перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та педагогічно доцільних факторів середовища.

Вітчизняна вчена І. Богданова завдання соціальної педагогіки поділяє на *постійні і тимчасові*.

До постійних завдань соціальної педагогіки вона відносить:

- здійснення соціальної адаптації людини;

- аналіз та осмислення основних рівнів соціалізації особистості;
- організація й забезпечення міждисциплінарних зв'язків соціальної педагогіки;
- вивчення особливостей таких соціально-педагогічних процесів: соціалізація, адаптація, реабілітація, профілактика, корекція, перевиховання;
- виявлення та педагогічно доцільне використання можливостей соціальних факторів, які впливають на людину на різних вікових етапах її розвитку;
- вивчення виховних можливостей різних соціальних інститутів;
- створення педагогічних технологій попередження впливу негативних факторів соціального середовища на становлення особистості.

До тимчасових завдань соціальної педагогіки:

- надання екстреної кваліфікованої допомоги дитині, котра знаходиться в кризовому стані;
- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей з особливими освітніми потребами у певних умовах мікросоціуму.

Завданнями соціальної педагогіки як галузі педагогічного знання за О. Безпалько є:

- вивчення виховних можливостей різних соціальних інституцій у формуванні компонентів соціальності особистості (соціальної активності, соціальної компетентності, соціальної позиції, соціальної мобільності тощо);
- обґрунтування умов самореалізації та самоактуалізації особистості в різних умовах соціального середовища;
- визначення шляхів запобігання соціальній дезадаптації особистості у різних мікросоціумах;
- розроблення технологій соціально-педагогічного захисту та підтримки представників різних груп дітей та молоді у процесі соціального виховання;
- визначення шляхів взаємодії різних соціальних інституцій у соціальному вихованні особистості.

Функціями соціальної педагогіки за С. Пальчевським є:

- дослідницька;
- проектна;
- доброчинна;
- корегуючо-координаційна;
- пропагандистська;
- виховна;
- соціально-правова;
- соціально-реабілітаційна.

Дослідницька передбачає вивчення та узагальнення як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду вирішення проблем соціалізації. Дослідження можливостей застосування його в конкретний час у конкретних умовах.

Проектна зводиться, з одного боку, до проектування ефективних моделей соціалізації з відповідною системою стратегій, тактик, методик та технологій соціальної роботи, а, з іншого, до вироблення у соціальних педагогів умінь прогнозування розвитку процесів соціалізації.

Доброчинна полягає в організації надання духовної та матеріальної підтримки як окремим особам, так і певним групам населення, які потрапили в біду, або які з інших причин гостро потребують цього.

Кореагуючо-координаційна забезпечує вироблення вмінь визначення, врахування та цілеспрямованого різноманітних соціальних впливів у процесі соціалізації як окремої особистості, так і цілих груп людей.

Пропагандистська передбачає пропаганду не лише актуального досвіду соціалізації, а й соціальної політики держави, завдань соціалізації, які перебувають у центрі уваги світового співтовариства.

Виховна означає діяльність соціальних педагогів та соціальних працівників з метою вироблення в об'єктів соціалізації внутрішньої готовності до нормалізації процесу власної соціалізації.

Соціально-правова – створення органами влади правової бази процесів соціалізації різновікових та різносутнісних груп населення країни, вивчення, пропаганда та використання цих основ.

Соціально-реабілітаційна зводиться до виховної та освітньої роботи з дітьми та підлітками з особливими освітніми процесами. Така робота, як правило, лягає на плечі соціального педагога.

За О. Безпалько соціальна педагогіка виконує такі функції:

1) *теоретико-пізнавальну функцію*, що полягає в аналізі соціально-педагогічних процесів, поясненні причин різноманітних соціальних проблем, розробленні наукових підходів щодо підвищення рівня ефективності соціального виховання та різних видів соціально-педагогічної підтримки особистості;

2) *прикладну функцію*, пов'язану з розробленням різноманітних способів удосконалення соціально-педагогічного впливу на особистість, створення оптимальних умов для її соціалізації та мінімізації негативних факторів впливу соціального середовища.

3. Соціально-педагогічний процес у педагогічній науці.

Поняття «*процес*» походить від лат. *processus* – проходження, просування. У науковій літературі під ним розуміється послідовна зміна станів, тісний зв'язок закономірно наступних один за одним стадій розвитку, що представляють безперервний єдиний рух.

У соціальній педагогіці виділяють *соціально-педагогічний процес*. Під ним розуміють динаміку розвитку відповідного соціально-педагогічного явища чи сформовану послідовність дій (педагогічної діяльності) соціального педагога, взаємодії вихователя і вихованця, що забезпечують досягнення певної соціально-педагогічної мети.

Будь-який соціально-педагогічний процес включає етапи (стадії, періоди) його розвитку (зміни). Практика показує, що ознаками їх можуть бути вікові, якісні або кількісні зміни, що відбуваються у відповідному соціально-педагогічному явищі. Якісні зміни часто характеризуються як стадії (тимчасові періоди). Етап і стадія нерідко використовуються як синоніми.

Етапи (стадії, періоди) визначаються залежно від того, що вивчається, виховується, розвивається, в яких умовах, протягом якого часу. У кожному з них виділяються найбільш характерні (типові) можливі якісні зміни (прояви), які дозволяють відрізнити своєрідність одного етапу від іншого.

За своєю *сутністю соціально-педагогічний процес* – це цілеспрямована послідовність дій соціального педагога (суб'єкта), що забезпечує найбільш оптимальне досягнення певної соціально-педагогічної мети у соціальному розвитку (корекції розвитку), вихованні (перевихованні, виправленні), оволодінні вміннями та навичками в самообслуговуванні, навчанні, професійній підготовці об'єкта.

Цей процес має певну *структуру*: він включає суб'єкт і об'єкт, етапи, підетапи педагогічної діяльності. Кожен етап має свої компоненти. Існують певні умови середовища, які забезпечують найбільш оптимальне його протікання (практичну реалізацію), досягнення оптимального результату.

Суб'єкт соціально-педагогічного процесу – це або підготовлений фахівець, або батько, або третя особа (група) по відношенню до людини, на якого спрямована його (їх) діяльність. В якості суб'єкта виступає і сама людина по відношенню до себе при здійсненні саморозвитку, самовиховання.

Другим провідним компонентом, що визначає зміст і спрямованість *соціально-педагогічного процесу*, виступає *об'єкт* виховання, його індивідуальні особливості, можливості, соціальні проблеми, ставлення до суб'єкта виховання.

Будь-який соціально-педагогічний процес як послідовність цілеспрямованих дій, як було сказано вище, можна розбити на *етапи і підетапи*. Як правило, виділяють наступні *основні етапи соціально-педагогічного процесу*:

- 1 - й – підготовчий;
- 2 - й – безпосередньої діяльності (реалізації обраної педагогічної технології);
- 3 - й – підсумковий.

Кожен з них має своє призначення, зміст і послідовність реалізаційних дій.

Підготовка до соціально-педагогічної діяльності займає особливе місце в її проведенні. Загальновідомо: як підготовлена діяльність, такі можливості для її реалізації.

Підготовчий етап включає *підетапи*, які визначають зміст соціально-педагогічної діяльності. До таких підетапів відносяться:

- *Діагностика і виявлення індивідуальності об'єкта*. Соціально-педагогічна діяльність носить адресний характер. Вона орієнтована на конкретну особистість. Залежно від соціальних проблем людини (дитини, підлітка, юнака, зрілої або похилої), а також її індивідуальних можливостей чи обмежень (фізичних, фізіологічних, психологічних), своєрідності повсякденної соціальної поведінки.

- *Формулювання соціально-педагогічної проблеми людини*. Йдеться про адресну оцінку, чого потребує дана людина і якого типу їй потрібна соціально-педагогічна допомога.

- *Прогнозування можливого соціально-педагогічного розвитку людини* – один з найбільш складних підетапів процесу. Він заснований на наявності у суб'єкта досить повної інформації про об'єкт, необхідної для прогнозування, а також на особистому досвіді і інтуїції педагога.

На початку своєї професійної діяльності соціальний педагог переважно користується даними навчальних посібників, спеціальних досліджень про можливість впливу на людину в залежності від його індивідуальних відхилень, рекомендаціями, що дозволяють вибрати варіанти соціально-педагогічних технологій. З часом, накопичуючи досвід у роботі з однією або декількома категоріями людей, апробуючи реалізацію різних технологій, він набуває досвіду, розвиває педагогічну інтуїцію і отримує можливість більш впевненого прогнозування перспектив свого об'єкта і своїх дій.

- *Цілі та завдання педагогічної діяльності.*

- *Моделювання* – наступний підетап підготовчого етапу соціально-педагогічного процесу. Під ним розуміється емпіричне створення образу цілеспрямованої педагогічної діяльності з реалізації конкретної педагогічної технології, що забезпечує досягнення поставленої мети, з урахуванням можливостей реалізації. Моделювання носить загальний або приватний характер: досягнення спільної мети, рішення приватного завдання. Головне призначення педагогічного моделювання полягає в тому, щоб забезпечити можливість вибору найбільш оптимального варіанту педагогічної технології, який може сприяти досягненню результату.

- *Вибір технології і способ її реалізації.*

- *Планування соціально-педагогічної діяльності*, передбачає розробку графіка реалізації обраної технології за часом, місцем та видами занять. Планування сприяє реалізації задуму, забезпечує комплексність і інтенсивність педагогічної діяльності.

- *Матеріальна підготовка.* Як правило, будь-яка технологія передбачає певне методичне забезпечення. Йдеться про підготовку всього методичного та дидактичного матеріалу, необхідного для якісного проведення занять, виховних заходів.

Другий етап є основним. Він являє собою безпосередню реалізацію соціально-педагогічної технології із застосуванням сукупності методів, засобів, прийомів.

Даний етап включає свої підетапи. Початковим є підетап *апробації соціально-педагогічної технології*. Він необхідний у зв'язку з тим, що соціальна педагогіка часто має справу з окремою особистістю, або групою, які вимагають індивідуалізації педагогічної технології. Про це свідчить повсякденна практика особливо у сфері педагогічної корекції, реабілітації, індивідуального навчання і виховання.

Адаптація в соціально-педагогічній діяльності та суб'єкта, і об'єкта. Даний підетап необхідний для налагодження взаємодії між суб'єктом і об'єктом, досягнення основи для єдності, узгодженості, взаєморозуміння. Від рівня вирішення проблеми на даному підетапі багато в чому залежить ефективність подальших дій. Практика показує, що рішення

даної задачі може затягнутися, що позначиться на результативності зусиль. Особливо це характерно для роботи з проблемними дітьми щодо їх перевиховання, виправлення. Досить важко проходить адаптація у роботі з педагогічної корекції дітей, що мають деякі психічні відхилення в емоційній або активно-вольовій сферах.

Включення об'єкта в процес саморозвитку, самовиховання є наступним підетам.. Він носить індивідуалізований характер залежно від сфери соціально-педагогічної діяльності. Соціальний педагог, набуваючи досвіду в роботі з даним об'єктом, поступово нарощує свої зусилля по досягненню більш високого результату.

Далі слідує третій – заключний етап – *підсумковий*. На даному етапі має місце аналіз і оцінка дієвості соціально-педагогічної технології та визначення подальших перспектив. Тут також мають місце свої підетапи.

До основних підетапів результативного етапу відносяться:

- *Попередня оцінка дієвості соціально-педагогічної технології.* Оцінка дозволяє прийняти рішення про включення клієнта в адаптаційний процес в новому стані, нових умовах. Даний підетап підводить підсумок педагогічної реабілітації, корекції, перевиховання, виправлення в спеціалізованих освітніх установах або в домашніх умовах. Він проводиться у певних навколишніх умовах, в яких клієнт має найбільші можливості для особистої самореалізації. Ці умови максимально наближені до природного середовища його життєдіяльності.

Адаптаційний процес закріплює результат застосованої технології, дозволяє побачити її переваги і недоліки, обґрунтованість її вибору.

- *Аналіз виконаної роботи та її результативність.* Виявляються позитивні та негативні аспекти використаної технології, варіанти її реалізації, а також власної діяльності клієнта як суб'єкта самовдосконалення. На цьому завершується заключний етап.

4. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики.

Соціальна педагогіка як інтегративна наука спирається на результати досліджень інших наук, із яких вона запозичує ту інформацію, що необхідна для всебічного пояснення соціальних феноменів, які нею вивчаються. З огляду на такий підхід більшість науковців вважає, що соціальна педагогіка має насамперед тісні міждисциплінарні зв'язки з педагогікою, психологією, соціологією, правом тощо.

Педагогіка є базовою дисципліною, яка дозволяє соціальній педагогіці вивчати особливості виховання, освіти та навчання особистості на різних етапах її розвитку.

Психологія дозволяє більш точно зрозуміти психологічні особливості особистості чи групи, що в свою чергу, є підґрунтям для розробки різноманітних форм та методів соціально-педагогічної діяльності.

Соціологія розкриває особливості становлення, функціонування та розвитку соціальних спільнот, соціальних груп та взаємостосунків між ними.

Економіка дає можливість соціальній педагогіці розглядати економічні процеси як причини окремих соціальних проблем, визначати їх вплив на розвиток соціально-педагогічної діяльності, її матеріальне забезпечення.

Політика дозволяє соціальній педагогіці враховувати особливості політичних явищ та процесів для визначення змісту соціальної політики щодо дітей та молоді, соціального виховання та характеристик процесу соціалізації особистості.

Право дає можливість відстоювати інтереси дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності на основі державних та міждержавних правових документів.

Дефектологія дозволяє соціальній педагогіці розробляти зміст та форми соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями на основі дефектологічних знань про психофізіологічні особливості дітей з фізичними та психічними недоліками.

Віктимологія виступає теоретичним підґрунтям для організації соціально-педагогічної роботи з людьми, які перебувають в несприятливих умовах соціалізації.

Менеджмент дає можливість організовувати соціально-педагогічну діяльність на таких управлінських засадах, що можуть забезпечити оптимальну ефективність практичної роботи.

Історія дає свідчення про особливості становлення та розвитку соціальної педагогіки як науки та сфери практичної діяльності у різні часові періоди.

Етнологія дає соціальній педагогіці можливості враховувати особливості національного досвіду та традицій в процесі організації соціального виховання.

Етика визначає основні морально-етичні вимоги до професійної діяльності соціального педагога.